

К. І. Кулешова

викладач кафедри міжнародних відносин Інституту соціальних наук
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна,
тел.: (38-0482) 63-32-59, k-kuleshova@mail.ru

ТУРЕЦЬКА МОДЕЛЬ В КОНКУРЕНЦІЇ ПАРАДИГМ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена місцю та ролі Туреччини у врегулюванні проблем регіональної нестабільності на Близькому Сході. У статті проаналізовані чотири конкуруючі парадигми регіональної безпеки та вірогідні сценарії впровадження спільної політики в сфері безпеки.

Ключові слова: Туреччина, Близький Схід, парадигма, регіональна безпека, концепції безпеки.

Близький Схід довгий час розглядався як регіон, який «найкраще відповідає реалістичному баченню світової політики» [1]. Після атак терористів 11 вересня 2001 р. на Нью-Йорк і Вашингтон поступово почало з'являтися розуміння того, що безпека на Близькому Сході вимагає нових підходів. Хоча певні кроки в цьому напрямі вже набули достатньої значимості в Західній Європі, але в інших частинах світу традиційні підходи все ще зберігають свою вагу і дієвість [2]. Іракське вторгнення в Кувейт, практично повна зупинка арабсько-ізраїльського миротворчого процесу одночасно зі зростанням рівня насильства у стосунках між ізраїльтянами та арабами, війна проти режиму С. Хусейна в Іраку під проводом США та очевидний брак ентузіазму у вирішенні проблем регіональної безпеки, особливо на фоні наростання регіоналізації відносин безпеки — ці фактори прямо вказували на те, що Близький Схід залишається місцем, в якому концепція демократизації все ще зберігає вплив в пошуку шляхів розв'язання проблем безпеки. Чи здатна турецька модель відіграти значну роль у врегулюванні проблем регіональної нестабільності на Близькому Сході? Відповідь на це питання вимагає усвідомлення існування декількох конкуруючих парадигм регіональної безпеки, кожна з яких впливає з унікальних концепцій, що базуються на різних світоглядах. При цьому необхідно з'ясувати взаємний утворюючий зв'язок між регіонами (їх створенням та розмежуванням) та безпекою (її концепціями та втіленням).

Сучасна література з питань світових регіонів та регіоналізму наголошує на «винайденому» характері регіонів, що відрізняється від популярних раніше концепцій, у яких регіони розглядали як «вічні» [3]. Точка зору, згідно з якою поняття регіонів було «винайдене», означає, що в географічних характеристиках чи мові немає нічого «природного» чи «нейтрального». Впродовж історії основною метою ідентифікації і розмежування географічних місць майже завжди були військові стратегічні інтереси.

Як зазначають К. Віген та М. Льюїс, «деякі найбільш основні та усталені «регіони» світу вперше були окреслені саме військовими стратегами». Іншими словами, походження регіонів бере свій початок в безпекових концепціях та політиці їх винахідників.

Винайдення та розмежування регіону Близький Схід зазвичай приписують геополітику А. Мехену, автору ключових робіт з військово-морської стратегії. В своїй статті, опублікованій в *«National Review»* в 1902 р., А. Мехен заявляв, що Британія повинна взяти на себе відповідальність за підтримання безпеки в Перській затоці та її узбережжях — на Близькому Сході — для того, щоб охороняти шлях до Індії і утримувати Росію під контролем. Більш раннє згадування про Близький Схід можна знайти у іншого автора — генерала британської армії сера Т. Гордона. Невідомо, чи генерал вигадав цей термін або ж перейняв його у когось. Але, поза всяким сумнівом, Близький Схід був визначений під час обмірковування і організації захисту шляху до Індії. Таким чином, тоді з'явився термін «Близький Схід», але з плином часу територія, яку цей термін позначав, змістилась на захід. В міжвоєнний період відкриття значних покладів нафти на Арабському півострові та зростання міграції євреїв до Палестини прив'язало ці території до Близького Сходу А. Мехена. Під час Другої світової війни британські політики почали використовувати термін «Близький Схід» для позначення величезної смуги країн — включно з усіма територіями на захід від Індії та землями Північної Африки. В цей період для позначення регіону не встановлювалось жодних рамок. У відповідності зі змінами військової політики Великої Британії в 1942 р. до регіону був доданий Іран. Ближче до завершення війни до подій на Близькому Сході долучилися Сполучені Штати, які, зрештою, перейняли й британське військове визначення. Ці переходи від одного визначення до іншого відбувались настільки стрімко, що змусили відомого історика регіону Р. Девідсона запитати на сторінках *«Форін Афферз»*: «Де ж знаходиться Близький Схід?» [4].

Звичайно, рушійною силою створення та розповсюдження визначень Близького Сходу не могли бути виключно військово-стратегічні інтереси західних держав. Впродовж історії всі суспільства створювали власне бачення світу. Термін «Магриб» («Захід арабського світу») бере свій початок від геополітики більш ранньої епохи — коли перші хвилі арабських завойовників прийшли в Північну Африку в VII та VIII ст. Однак не всі суспільства спромоглися спроектувати своє бачення світу на карти інших народів. При визначенні того, чие трактування буде домінантним, в дію вступає відносна сила окремих держав. Іншими словами, причини, з яких території Південно-Західної Азії та Північної Африки були зібрані до купи і позначені в свідомості більшості як Близький Схід, мають коріння не тільки у військових стратегічних інтересах Великої Британії кінця XIX століття, а й у британській впливовості.

На винайдення і видозмінення географічних категорій впливає не тільки відносне володіння ресурсами держав-суперниць, а й з зміни у комунікаціях та транспортних технологіях. Коли військові стратегічні інтереси та потужності головних геополітичних «акторів» змінювались, то одно-

часно з ними змінювалось і поняття Близького Сходу. Суть в тому, що технологічні, економічні та політичні інтереси змінюють бачення світу людьми і допомагають їм формувати власну картину. Наприклад, після закінчення холодної війни та розпаду Радянського Союзу виникла пропозиція створити новий регіон під назвою «Великий Близький Схід» (Близький та Середній Схід). Цей новий регіон включає республіки колишнього СРСР в Центральній Азії, що саме по собі доволі точно відображає концепції безпеки та план дій винахідників даного визначення, бо передбачає контроль шляхів доступу до нафтових ресурсів Центральної Азії та одночасне підтримання контролю над ісламістами, що стали постійним джерелом занепокоєння для Сполучених Штатів та Західної Європи після подій 11 вересня 2001 р.

Отже, важливість усвідомлення взаємоутворюючого зв'язку між регіонами та безпекою очевидна, якщо брати до уваги, що в тій формі, в якій ми знаємо його зараз, Близький Схід з'явився через те, як саме він був представлений в основних концепціях безпеки. Впродовж XX століття поняття Близького Сходу (в зовнішній політиці, працях теоретиків та суспільно-політичній культурі) [5] підкреслювали певні концепції безпеки, які, як вважалося, відображали характер регіону. Іншими словами, сучасний стан нестабільності на Близькому Сході зобов'язаний своїм існуванням образу, в якому він виступає у попередніх концепціях безпеки. І, навпаки, домінантний образ Близького Сходу багато в чому вплинув на формування сучасних концепцій безпеки регіону. В цьому сенсі варто уваги те, що С. Долбі називає «методикою географічної специфікації політики», бо це надає дослідникам можливість переосмислити майбутнє безпеки на Близькому Сході, одночасно враховуючи безпекові потреби та прагнення безлічі міжнародних «акторів», що висувують власне бачення кордонів, образу, характеру та перспектив даного регіону. Є підстави виділити чотири конкуруючі парадигми регіональної безпеки, що постали ще в роки холодної війни (Близький Схід, арабський Близький Схід, мусульманський Близький Схід та середземноморський Близький Схід), кожна з яких наголошує на різних типах загроз. Перспективи регіональної безпеки залежать від її бачення народами регіону, того, що вони вважають важливим, і якими способами, на їх думку, можна встановити безпеку в цій частині світу. Наша мета полягає в тому, щоб з'ясувати, якою мірою турецька модель відповідає цим парадигмам, отже їй властива здатність бути застосованою для вирішення проблем безпеки.

З методологічної точки зору, не варто вдаватися до релятивізму і стверджувати, що різні підходи всього лише відображають прагнення тих, хто їх вигадав, а тому мають абсолютно однакову цінність і значення (особливо не варто робити цього в тих випадках, коли досліджуються можливі варіанти змін, тобто перспективи). На Близькому Сході стикаються одразу декілька конкуруючих концепцій безпеки. Яскравий приклад — Ізраїль та Палестина. «Мир — це моя безпека» — такий банер можна було побачити в руках активістів організації «Peace Now» («Мир зараз») на святкуванні підписання угод в Осло між Ізраїлем та Палестиною в 1993 році. Але «мир

і безпека» довго були гаслом і тих, хто скептично ставились до ефективності арабсько-ізраїльських угод. Отже, питання варто розглядати з відстані, на принципах відкритості до інших версій реальності. У близькосхідному контексті це означає бути уважним до концепцій безпеки, до яких прихильні місцеві народи, ідей, які довгий час знаходилися на периферії пануючих теорій, а також створювати альтернативні моделі досягнення регіональної безпеки на базі неупереджених суджень.

Пануюча досі парадигма *безпеки Близького Сходу* зазвичай асоціюється з політикою Сполучених Штатів та їх регіональних союзників, серед яких важко перебільшити значення Туреччини (хоча її, як євразійську державу часто навіть не включають до переліку країн регіону). Критики цієї парадигми включають до «західної» концепції безпеки безперешкодне постачання нафти за прийнятною ціною, припинення ізраїльсько-арабського конфлікту, запобігання виникненню будь-якого регіонального гегемона одночасно з утриманням ісламістів під контролем та підтримання «дружніх» режимів, які розділяють точку зору Вашингтону. Ця концепція безпеки була і залишається нав'язаною ззовні; вона носить неорганічний характер і робить основний акцент на твердій безпеці держав та військово-політичній стабільності.

Загрози безпеці в ній трактуються, в основному, з точки зору зовнішніх держав, а не країн регіону, що безпосередньо знаходяться в цьому середовищі. В очах американських стратегічних планувальників під час холодної війни основну загрозу безпеці на Близькому Сході створювала перспектива комуністичного проникнення та радянської інтервенції в регіон. Вони вважали, що для укріплення регіональної стабільності держави регіону мають бути інтегровані до альянсів Західного світу. Для втілення цієї мети були розроблені дві схеми парасольки безпеки — мертвонароджена Близькосхідна організація оборони (1951 р.) та Багдадський пакт (1955 р.). Хоча деякі регіональні держави — наприклад, Ірак (до державного перевороту 1958 р.), Іран (до революції 1978–79 рр.) та Туреччина — до певної міри розділяли таке бачення безпеки, проте більшість арабських держав були з ними незгодні.

В постбіполярному світі у подальшій політиці стримування [6] політики США визначали Іран та Ірак як основні загрози регіональній безпеці — в основному, через значні військові потужності цих держав та ревізіоністський характер їх режимів, що не відповідало американським інтересам. Цей нав'язаний підхід до регіональної безпеки на Близькому Сході мав свої наслідки і втілювався у концепції безпеки, орієнтованій на зовнішній світ, згідно з якою всі загрози безпеці виникають поза межами держави, а внутрішнє середовище розглядається як царство миру, стабільності. Можна сперечатися з тим, що мир всередині зберігається лише завдяки тому, що зовнішній світ змальовується як джерело небезпеки (згідно з визначенням Р. Волкера), але історія близькосхідних держав доводить, що навіть ця концепція не завжди працює так, як передбачено теорією. Багатьом регіональним політикам вдається виправдовувати певні заходи щодо зміцнення внутрішньої безпеки завдяки тому, що вони зображують міжнарод-

ну арену як панування анархії і наголошують на необхідності зміцнення держави для того, щоб вона могла протистояти зовнішнім загрозам. Однак при цьому вони одночасно створюють загрозу для окремих осіб та соціальних груп всередині держави — тих самих людей, чию безпеку вони начебто захищають. Приклад діяльності регіональних «акторів», які порушують декларативні принципи захисту свого населення, — режим С. Хусейна в Іраку, який нехтував правами власного народу задля досягнення цілей національної безпеки. Ті, хто осперюють правильність курсу на підтримання безпеки, обраного їх державою, ризикують в найкращому випадку бути проігнорованими, а в найгіршому — звинуваченими у державній зраді і запероторенні до в'язниці.

Військові пріоритети безпекового мислення часів холодної війни проявилися в близькосхідному контексті наступним чином: регіональні «актори» (як і зовнішні, позарегіональні) вдавалися до таких заходів, як збільшення оборонних видатків, військове управління, спільні збройні навчання та оборонні пакти. Американська політика в сфері безпеки в цей період набула форми захисту регіональних держав від зовнішнього вторгнення. Цей захист включав допомогу у зміцненні оборонних систем місцевих країн та розбудову військових баз в регіоні, а також підтримку фортеці «дружніх» режимів вздовж всього регіонального фронту для того, щоб Близький Схід став невразливим до радянського втручання та прямої інтервенції.

Але й в постбіполярну епоху бачення Близького Сходу рештою світу і його перспективи залишалися сфокусованими на військово-політичних питаннях. Прикладами цього може слугувати політика США щодо Іраку перед і після війни в Перській затоці 1990–91 рр., бомбардування 1998–99 рр., спрямовані на примус Іраку до співпраці з ООН і набуття можливості проводити інспекції для виявлення потенційної іракської програми по виготовленню зброї масового знищення. Після атак 11 вересня 2001 р. в заявах політиків США відбулись істотні зміни: тепер вони декларували свої зобов'язання у просуванні демократії на Близькому Сході як способу боротьби з загрозами, які створюють для миру тероризм та зброя масового знищення [7]. Саме в цей час активізується ідея турецької моделі як м'якої привабливої сили, що контрастує з твердою — військовою. Війна в Іраку 2003 р. та наступні намагання змінити іракський режим пояснювались цим важливим політичним пріоритетом. В той же час американські політики шукали способи надати поштовх ізраїльсько-палестинському мирному процесу презентацією нової «дорожньої карти». Мирний процес (що почався після війни в Затоці 1991 р.) практично зупинився наприкінці 1990-х років через те, що бачення регіональної безпеки Сполученими Штатами та державами регіону кардинально відрізнялось. Якщо говорити про ці розбіжності, то одна з основних теорій, відмінних від американської, належала прихильникам концепції, яку можна назвати арабською. Відразу відмітимо, що в неї не надто багато спільного з турецькою моделлю, хоча й протиставляти їх недостатньо підстав. Вона може набути особливо значення для спроб дати імпульс арабсько-ізраїльському миротворчому процесу.

Арабська перспектива бере свій початок від концепції арабської національної безпеки, яка робить акцент на врегулюванні низки суто арабських безпекових проблем. Концепція арабської національної безпеки була розроблена після Другої світової війни у відповідь на створені на початку холодної війни західні теорії безпеки, у яких Близький Схід розглядався як «евфемізм безпекових сфер впливу як Москви, так і Вашингтону». Арабські автори націоналістичного спрямування вважають, що термін «Близький Схід» — це ярлик, в кращому випадку вигаданий для того, щоб штучно принизити роль арабського характеру цієї частини світу, а в гіршому — для того, щоб «розірвати арабську батьківщину» як окрему спільноту. За західним визначенням «Близький Схід» вони побачили спробу зобразити цей регіон як територію, що більше схожа на етнічну мозаїку, а це, відповідно, вщент руйнує доводи тих, хто закликає до арабської єдності. Термін «арабська регіональна система», що багато обговорюється зараз, може дати краще уявлення про взаємодію арабських держав з їхніми сусідами та міжнародною системою в цілому. Тут маються на увазі дві речі. По-перше, проблеми безпеки та інтереси арабських держав можна зрозуміти краще, якщо розглядати їх спільно. По-друге, ці проблеми безпеки сильно відрізняються (якщо не суперечать) від тих, що притаманні сусіднім неарабським державам (Іран, Ізраїль та Туреччина). Однак, поза межами цих аналітичних праць часто залишається той факт, що термін «арабський» часто заперечується самими арабськими народами, і що величезна територія, яку зазвичай мають на увазі при використанні даного терміну, є домішкою великої кількості інших народів, включаючи курдів та турків.

При розгляді означених об'єктів безпеки можна використати два різних підходи до *арабської національної безпеки*. Перший з них, висунутий Бахатом Корані (Baghat Korany), називає об'єктом безпеки саме арабське цивільне суспільство. Другий підхід, за який виступають Алі Еддін Хіллал Дессукі (Ali Eddin Hillal Dessouki) та Джаміл Маттар (Jamil Mattar), фокусується на спільноті арабських держав в цілому [8]. Обидва підходи дуже сильно відрізняються від традиційного неореалістського бачення, за яким арабський світ є конгломератом суверенних, замкнених держав, які взаємодіють між собою в умовах міжнародної анархії. Крім того, в унісон з дебатами щодо розширення безпеки 1990-х років Дессукі та Маттар наголошували на соціумному вимірі безпеки, а Корані підкреслює її невійськові аспекти (такі, як ідентичність та матеріальне благополуччя).

Корані представляє концепцію арабської національної безпеки у вигляді доповнення до підходів часів холодної війни, в яких не було приділено належної уваги соцієтальному (суспільному) виміру безпеки. Він стверджує, що для того, щоб зрозуміти безпеку в арабському світі, потрібно абстрагуватися від державно-орієнтованого світогляду і зосередитись на питаннях безпеки, притаманних різноманітним соціальним «акторам». Ці питання відрізняються в залежності від соціально-економічного підґрунтя кожного з «акторів». Як правило, ті «актори», які на економічній драбині стоять на вищому щаблі, просувають демократизацію і права людини, а ті, хто стоять нижче, зазвичай в першу чергу занепокоєні задоволенням нагальних

економічних потреб — таких, як робочі місця, соціально-економічна рівність, охорона здоров'я, а в деяких випадках навіть щоденне харчування.

На відміну від Корані, який основний акцент ставить на цивільній громадськості, Дессукі та Маттар розглядають як об'єкт безпеки всю спільноту арабських держав. Їх тлумачення підходів холодної війни спираються не стільки на те, як розумілась та втілювалась безпека Заходом, скільки на її сприйнятті Близьким Сходом зсередини. З цієї точки зору Іран, Ізраїль та Туреччина (які включаються у більшість визначень Близького Сходу), а також держави поза межами регіону (такі, як Сполучені Штати) можуть розглядатися як загрози арабській національній безпеці.

З іншого боку, діяльність арабських держав показує, що, хоча вони не надто схильні враховувати арабське громадянське суспільство у розгляді питань безпеки, їм все ж таки важко повністю ігнорувати ті питання безпеки, що піднімаються різноманітними неурядовими «акторами». Хоча безпекова діяльність арабських політиків завжди була статичною, орієнтованою, в основному, на зміцнення власного режиму під прикриттям інтересів державної безпеки, але все ж таки неможливо заперечувати той факт, що вони також опікуються, хоча і доволі непослідовно, благополуччям арабських народів [9]. Пріоритетне місце, відведене ізраїльсько-палестинському питанню в арабських національних планах безпеки (які з кінця 1940-х рр. щорічно проголошуються наприкінці кожного засідання Ліги арабських держав), яке можна спостерігати одночасно зі зменшенням кількості конкретних заходів задля покращення становища палестинців, — це ознака тонкого балансування, яким більшість арабських держав займається останні 50–60 років. Воно стало ще більш витонченим після атак 11 вересня 2001 р., коли США почали без розбору тиснути як на радикальні, так і на консервативні арабські режими. Основною причиною цього явища є те, що цілі безпеки окремих арабських народів завжди відрізнялись між собою та створювали перепону для діяльності арабських політиків, котрі завжди найвище цінували безпеку своїх власних режимів. Відповідно, той аргумент, що для арабських країн державна безпека завжди була найвищим пріоритетом, як це сказано в Статуті Ліги арабських держав, відображає ступінь взаємодії між державною і суспільною безпекою в арабському світі.

Концепція арабської національної безпеки багато в чому відрізняється від підходів до безпеки, що існували в часи холодної війни. По-перше, вона створена людьми саме з цієї частини світу, а тому відображає (якщо не всі, то деякі) їхні проблеми безпеки, котрі не обов'язково збігаються з західною концепцією, що розглядає регіон в близькосхідній перспективі. Вона також має часткові розбіжності з нав'язаною перспективою підходів холодної війни — лише частково, бо вона замінює нав'язані Сполученими Штатами перспективи статичними і не менш нав'язаними перспективами арабських держав, які часто нехтують інтересами цілих народів і соціальних груп. Як вже зазначалось вище, лише Корані намагається вийти за рамки цих статичних нав'язаних ззовні підходів. І нарешті, арабська концепція підкреслює невійськові аспекти безпеки, особливо фактор іден-

тичності. На відміну від прихильників арабської перспективи, які роблять наголос на національній ідентичності, безліч ісламістських «акторів» підкреслюють саме релігійний вимір.

Перспектива, яку можна назвати *ісламістською*, є найбільш суперечливою з усіх чотирьох. Навіть ті спеціалісти по регіону, які є завзятими критиками регіонального статус-кво, висловлюють свої застереження з приводу ісламістської перспективи, на яку стали спиратися радикали після атак 11 вересня 2001 р. на Нью-Йорк та Вашингтон. Ще до того, як Осама Бен Ладен і його версія ісламізму почали домінувати в безпекових планах США, прагнення кардинальної зміни статус-кво та протиправна діяльність певних ісламістських «акторів» — таких, як Ісламська Республіка Іран, Судан та організації на кшталт «Хезболли» та «Хамасу», — вже розглядались як такі, що створюють проблему для стабільності, що її намагались запроваджувати США та їх регіональні союзники. Однак, прихильники ісламістської теорії також включили до неї «акторів», які виступають за збереження статус-кво, — наприклад, Саудівську Аравію та Організацію Ісламська Конференція (ОІК — Organization of Islamic Conference — OIC). Різноманітна діяльність ісламських активістів варіюється від терористичної активності (наприклад, закладення бомби під будівлею торгового центру Нью-Йорку в 1993 році) до загальної громадської діяльності з надання благодійної допомоги (такої, як надає Фронт ісламського спасіння в Алжирі та «Хамас» в Ізраїлі й Палестині); від використання ісламських мотивів для укріплення безпеки режиму (наприклад, Саудівська Аравія) до виправдання політичного насильства, спрямованого на встановлення «ісламської» держави (як «Хезболла» в Лівані).

Під сумнів, з дослідницької точки зору, можна поставити не лише діяльність в сфері безпеки, а й сам центральний об'єкт ісламської перспективи — мусульманський світ. Мусульманський світ визначається як спільність мусульманських народів по всьому світу (Умма), він є міждержавною спільнотою, яка охоплює значну частину Земної кулі. Однак, коли ісламісти Близького Сходу говорять про мусульманський світ, вони зазвичай мають на увазі концепцію, в якій центральне місце посідає саме Близький Схід.

Прихильниками даної концепції безпека визначається двома критеріями: зменшенням «неісламського» впливу та досягненням більш тісної єдності мусульманських народів, яка врешті-решт дозволить їм стати «ефективними і могутніми». Напевно, між прихильниками ісламської перспективи існує більша згода стосовно речей, до яких вони ставляться вороже, ніж щодо цілей, яких вони прагнуть. Вони часто називають неісламський вплив головною загрозою їх безпеці, але майже ніколи не можуть погодитись між собою, в чому ж полягає цей неісламський фактор (не менші розбіжності виникають і у визначенні власне ісламського фактору). Дехто вважає неісламськими виключно західний вплив та втручання в справи регіону. Інші ісламісти критикують існуючі політичні та релігійні утворення (такі як Ісламське Королівство Саудівська Аравія, що дозволило американським військам ступити на Святу Землю), а також арабські націоналістичні сили

за те, що вони є неісламськими. Нарешті, є такі, хто вважає структуроване насильство неісламським і закликає до відмови від нього.

Дії та вимоги ісламістських організацій слугують нагадуванням про те, наскільки проблематичним завданням є визначення безпеки. З точки зору урядів Сполучених Штатів, Єгипту, Ізраїлю, більшість ісламістських організацій створюють загрозу для регіональної безпеки через свою орієнтацію на радикальну зміну статус-кво та час від часу протиправну поведінку. Водночас в очах деяких народів регіону ці організації виконують роль агентів безпеки, бо надають допомогу і займаються благочинною діяльністю, якою не опікується держава.

В цілому ісламістська перспектива критикує нав'язаний ззовні та статичний підходи до безпеки, але вона страждає тим самим неповноцінним баченням безпеки, яке спрямоване назовні, — загрози мусульманам розглядає як такі, що виникають виключно поза межами мусульманського Близького Сходу, в той же час схильна ігнорувати справжній масштаб внутрішніх проблем. Більше того, внутрішня політика ісламістських рухів та організацій залишається недемократичною. Деякі адепти ісламістської перспективи наголошують на невійськових вимірах безпеки — таких, як релігійна ідентичність, — та ставлять нечасто проголошуване, але важливе завдання переформулювання «джихаду» (священної війни) як боротьби проти «структурного насильства». Як зазначає Чаїват Сата-Ананд (Chaiwat Satha-Anand), існує «багата ісламська традиція ненасильницької думки», а ісламістським «акторам» варто до неї звернутись. Але ключова позиція полягає в тому, що ісламістська перспектива залишається найбільш безкомпромісною з усіх наявних.

Середземноморська перспектива почала формуватись ще в 1970-х роках. Цей процес відбувся у відповідності з зміною концепцій безпеки та діяльністю Європейського Союзу. Пильна увага ЄС до подій на Близькому Сході була прикута з часів ембарго ОПЕК на нафту та арабсько-ізраїльської війни 1973 р. Відтоді політика ЄС по відношенню до Близького Сходу формувалась за трьома головними напрямками: енергетична безпека, регіональна стабільність (під нею розумілась внутрішня стабільність у географічно близьких до Європи країнах Північної Африки) та припинення арабсько-ізраїльського конфлікту.

В 1980-х роках зміни у суспільствах держав-членів ЄС, які відбулися внаслідок зростання близькосхідної діаспори, змусили політиків Європейського Союзу переглянути свої пріоритети і визнати, що стабільність на Близькому Сході (зокрема, в Північній Африці) є невід'ємною частиною їх власної безпеки. Тому політичне лідерство ЄС прагнуло створити схеми співпраці з близькосхідними державами середземноморського басейну для того, щоб стимулювати та підтримати економічний розвиток та зростання. Вважалося, що ці заходи повинні зменшити потік біженців з Близького Сходу в Європу і запобігти перенесенню регіональних конфліктів на європейську територію.

З роками ці схеми набули різних форм: Європейсько-арабський діалог, «Загальна середземноморська політика» ЄС, угоди з субрегіональними ор-

ганізаціями на кшталт Ради Співпраці арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ — Gulf Cooperation Council — GCC) та Союз арабського Магрибу (САМ — Arab Maghreb Union — AMU), ініціатива Конференції з безпеки та співпраці в середземноморському регіоні (КБССР — Conference on Security and Cooperation in the Mediterranean — CSCM) та поточний процес «Євро-середземноморського партнерства. Хоча інші «актори» на кшталт Міжнародної асоціації досліджень миру (МАДМ — International Peace Research Association — IPRA), єгипетських політиків та інтелектуалів також були зацікавлені у втіленні та підтримці якихось з цих схем, але саме ЄС став головним «актором» у становленні Середземномор'я як регіону [10].

Концептуалізація Середземномор'я Європейським Союзом не включає несередземноморські близькосхідні держави. За великим рахунком, це відбувається тому, що зацікавленість Європейського Союзу відображає його власні проблеми безпеки, які мають менше спільного з Перською затокою, ніж з географічно ближчим Південним Середземномор'ям. У відповідності зі своїми переконаннями в тому, що погрози і використання сили не зможуть вирішити проблеми невійськового характеру, ЄС досі робив наголос на демократизації та економічному розвитку як основному способі досягнення миру в середземноморському регіоні. Однак у питанні безпеки Перської затоки багато європейських політиків продовжують дотримуватись позиції США і не виключають погроз та застосування сили як інструменту політики. Хоча ЄС далекий до односторонньої згоди в цьому питанні, але багато його членів підтримують плани і дії США з приводу встановлення безпеки в Затоці, в яких приділяється першочергова увага військовій стабільності і передбачуваності, демократизації та розвитку. Суперечки всередині ЄС з приводу війни в Іраку є ознакою поглиблення розколу як всередині Європейського Союзу, та і між ЄС та США.

Основна сила середземноморської перспективи витікає з того факту, що ця концепція є відносно нейтральною; вона заздалегідь не виключає деякі країни. Більше того, вона залишається єдиною схемою, яка спромоглась зібрати Сирію, Ізраїль та широкий спектр недержавних «акторів» разом під однією парасолькою. Хоча ініціатива Конференції з безпеки та співпраці в середземноморському регіоні в 1990 рр. не змогла розпочати в середземноморському регіоні процес, подібний до Гельсінського, але європейські «актори» на недержавному рівні контактів були достатньо активними.

В цілому, середземноморський регіон, в основному, служить інтересам безпеки ЄС і не має в регіоні достатньої кількості активних прихильників. Однак, незважаючи на те, що у цієї концепції немає великої кількості адептів на Близькому Сході, в неї немає і численних противників; а це зрештою може виявитися найвагомішою перевагою, особливо якщо політика ЄС по перетягуванню цивільних соціальних «акторів» на свій бік принесе плоди в довгостроковій перспективі. Не вдаючись до деталей діалогу Туреччина — ЄС, відмітимо, що турецька модель жодним чином не суперечить середземноморській перспективі, але ця перспектива принципово не відповідає завданням, які хотів би покласти на цю модель Вашингтон.

Виділені тут чотири базові підходи (перспективи) вимагають визнання того факту, що основні людські потреби — такі, як харчування, охорона здоров'я та освіта, а також релігійна та культурна ідентичність, демократизація і права людини — можуть важити набагато більше, ніж режим безпеки та військова стабільність, які посідають чільне місце в безпекових стратегіях Сполучених Штатів та їх регіональних союзників. Хоча американські політики продовжують дотримуватися думки про те, що військова нестабільність на Близькому Сході загрожує глобальній безпеці, ця їх позиція враховує лише один з вимірів регіональної нестабільності. Про це свідчить кількість і риси проблем безпеки, які описуються безпосередніми учасниками подій — численними «акторами» даного регіону. Крім того, сприйняття регіональної безпеки на Близькому Сході виключно через призму військово-політичної стабільності призводить до надмірного узагальнення і поверхневого ставлення до інших основних структурних елементів безпеки (економічного, політичного та соціального). Військовий аспект безпеки завжди треба враховувати, але зациклена і сфокусована виключно на твердій силі парадигма безпеки призводить до відволікання цінних ресурсів на гонку озброєнь. В результаті мілітаризація регіону не лише ускладнила вирішення традиційних питань, а й підірвала здатність регіональних держав піднімати матеріальний статок своїх громадян, таким чином загострюючи невійськові загрози безпеці Близького Сходу, на яких наголошує велика кількість недержавних «акторів».

Після атак 11 вересня 2001 р. американські політики зосередились на тероризмі як найбільшій загрозі безпеці на Близькому Сході та в інших регіонах. Політика США фокусувалась, скоріше, не на причинах, а на симптомах (нехтуючи соціально-економічними аспектами) і покладалася на військові інструменти (як у випадку війни з Іраком) у своїх намаганнях знищити ці загрози. Це не означає, що слід ігнорувати загрозу, яку створює зброя масового знищення чи тероризм для глобальної та регіональної безпеки. Скоріше суть в тому, що нав'язані ззовні перспективи, виявляючи певні джерела регіональної нестабільності, в той же час приховують інші. Турецька модель, яка є проявом м'якої сили, не може підпорядковуватися цілям традиційних західних підходів в розумінні пріоритетів безпеки і має перспективу в рамках деяких з зазначених чотирьох альтернатив тільки у випадку, якщо вона буде органічною, тобто вільно обраною за вірець народами країн Близького Сходу, а не нав'язанною ззовні. Навіть якщо ініціатори її розповсюдження виходять з міркувань встановлення міцного миру (адже демократії не воюють одна з другою — згідно з західним досвідом). Розглянувши чотири конкуруючі парадигми регіональної безпеки, можна впевнено стверджувати, що їх прихильники навряд чи прийдуть спільного погляду в найближчий час. Тим менше підстав вважати, що у такій якості може виступати турецька модель. Якщо важко дійти згоди з приводу визначення регіону, то важко вести мову про спільну політику в сфері безпеки. Але визнання взаємоутворюючого зв'язку між визначенням регіонів та теорією і практикою відносин в сфері безпеки дає можливість зробити крок уперед і заявити, що тільки альтернативна пануючій кон-

цепція безпеки може відкрити перспективу регіональної безпеки, яка буде прийнятною для всіх, орієнтованої на рух в напрямку стабільності, що підтримуватиметься не за рахунок загрози чи використання сили, а завдяки взаємному задоволенню існуючою ситуацією. Перспективи, за якої безпека країни досягатиметься на рівних правах з іншими державами, а не за їх рахунок.

Література:

1. Joseph S. Nye, Jr. *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History* / Joseph S. Nye, Jr., 3rd ed. — New York: Longman, 2000. — P.163.
2. Mohammed Ayoob. *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict and the International System* / Mohammed Ayoob. — London: Lynne Rienner, 1995. — P.8–12.
3. P. J. Taylor. *A Theory and Practice of Regions: The Case of Europe* / P. J. Taylor // *Environment and Planning: Society and Space*. — Vol. 9. — 1991. — P.183–95.
4. Roderic H. Davison. *Where is the Middle East?* / Roderic H. Davison // *Foreign Affairs*. — 38. — 1960. — P. 669.
5. Edward W. Said. *Covering Islam: How the Media and Experts Determine How We See the Rest of the World* / Edward W. Said. — London: Vintage, 1991.
6. Anthony Lake. *Confronting Backlash States* / Anthony Lake // *Foreign Affairs*. — 73. — 1994. — P.45–55.
7. Бжезинський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезинський. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — С.49–63.
8. Abdel Monem Said Aly. *The Shattered Consensus* — *Arab Perceptions of Security* / Abdel Monem Said Aly // *The International Spectator*. — XXXI. — 1996. — P. 26–27.
9. Marc Lynch. *Abandoning Iraq: Jordan's Alliances and the Politics of State Identity* / Marc Lynch // *Security Studies*. — 8. — 1998–1999. P. 347–388.
10. George Joffé. *Perspectives on Development: The Euro-Mediterranean Partnership* / George Joffé. — London: Frank Cass, 1999.

К. І. Кулешова,

Кафедра міжнародних відносин Інститута соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бульвар, 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

ТУРЕЦЬКА МОДЕЛЬ В КОНКУРЕНЦІИ ПАРАДИГМ БЛИЖНЕВОСТОЧНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗОПАСНОСТІ

Резюме

Стаття посвячена месту и роли Турции в урегулировании проблем региональной нестабильности на Ближнем Востоке. В статье проанализированы четыре конкурирующие парадигмы региональной безопасности и вероятные сценарии внедрения совместной политики в сфере безопасности.

Ключевые слова: Турция, Ближний Восток, парадигма, региональная безопасность, концепция безопасности.